

Jana Šimenc

ALERGIČNA DRUŽBA

MEDICINSKOANTROPOLOŠKI
POGLED NA ALERGIJE

Jana Šimenc

ALERGIČNA DRUŽBA

MEDICINSKOANTROPOLOŠKI
POGLED NA ALERGIJE

UMco

UMco, Ljubljana, 2014

Jana Šimenc
ALERGIČNA DRUŽBA
Medicinskoantropološki pogled na alergije

© za Slovenijo Jana Šimenc in UMco, d. d., 2014.
Vse pravice pridržane.

Izdajatelj in založnik:

UMco d. d. / Zbirka Angažirano

Odgovorni urednik: Samo Rugelj

Urednica knjige: Renate Rugelj

Oblikovanje ovitka: Žiga Valetič

Tehnični pregled: Nina Jeklič

Postavitev: Nina Gugleta

Ilustracija na naslovnici:

Inna Bodrova, iStock

Tisk: NTD d. o. o.

Naklada: 300 izvodov, 1. natis

Ljubljana, 2014

Brez pisnega dovoljenja založbe je prepovedano reproduciranje, distribuiranje, javna priobčitev, predelava ali druga uporaba tega avtorskega dela ali njegovih delov v kakršnem koli obsegu ali postopku, skupaj s fotokopiranjem, tiskanjem ali shranitvijo v elektronski obliki, v okviru določil Zakona o avtorskih in sorodnih pravicah.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

572:616-056.43

ŠIMENC, Jana

Alergična družba : medicinskoantropološki
pogled na alergije / Jana Šimenc. - 1. natis. -
Ljubljana : UMco, 2014. - (Zbirka Angažirano)

ISBN 978-961-6954-00-6

272605440

UMco d. d., Leskoškova 12, 1000 Ljubljana
tel.: 01/ 520 18 39, e-pošta: bukla-urednistvo@umco.si, www.bukla.si

VSEBINA

0. Uvodne besede	7
Pojasnilo rabe in razumevanja pojma alergij	11
Raziskovalne metode, teren in ključni pojmi	14
Oris sodobnosti v luči alergij	19
1. Razcvet	29
Bolezen civilizacije?	32
Nova skovanka	38
Elastičnost alergij	39
Kdo hodi v nebesa za seneni nahod?	41
Od značke časti družbene elite do izpuhtelega romantike	46
Alergični na cel svet ali metaforične igre	48
<i>Komični kontekst</i>	50
<i>Novinarska retorika</i>	52
<i>Politični kontekst</i>	53
<i>Farmacevtsko-marketinški kontekst</i>	54
2. Od Poncija do Pilata: uporabniki v alergijski coni	59
»Antialergijsko« ali kako se tržijo alergije	63
Alergije v medijih	72
Se za tem skriva alergija: farmacevtski delež	80
<i>Spletna farmacija</i>	94
»En 'google' na dan odžene zdravnika stran«	98
Grmada terapevtskih in medicinskih razlag o alergijah	120
<i>Sprehodi med terapijami in medicinami</i>	123

3. Razlage alergij	135
Imunski sistem	135
Med naravo in alergijami	146
<i>Alergije kot ekološko gibanje</i>	147
<i>Povratak v objem narave</i>	155
<i>Alergena pošast</i>	159
Prehranjevanje in alergije	164
Stres, čustva in alergije	183
Sklepne (za)misli	195
Seznam literature in virov	203
Opombe	219
Imensko in stvarno kazalo	225

0

UVODNE BESEDE

*»Zelo težko je začeti.
Človek bi rad naenkrat povedal preveč,
tako rekoč vse v enem stavku.«*

Vitomil Zupan (1978)

7

So alergije danes le modna muha; priročen izgovor za izogibanje, če nam nekaj ni všeč; so morda izraz netolerance, ki pokriva posameznikova nestrinjanja in nezadovoljstvo nad sodobnim svetom in izraz njegovega neuspešnega krmarjenja med kulturnim? Ali so lahko alergije oblika manifestacij nezadovoljstva posameznika nad postmodernim svetom in izraz strahu pred prihodnostjo človeštva? So rezultat vseh strupov, ki jih zaužijemo v okolici in s prehranjevanjem? So morda odziv na farmacevtsko vsiljivo oglaševanje zdravstvenih tegob in potencialnih odrešitev? So pokazatelj naše obsedenosti s higieno in čistočo? So lahko alergije pokazatelj neskladja med »jazom« in svetom; med lastnim in tujim? Lahko alergike povezujemo z modernimi »histeriki« in nevrotiki? So odsev okoljske zaskrbljenosti in ali je naraščanje števila alergikov resno opozorilo vsem, saj nakazujejo, kakšne posledice ima in bo imel ekološki stres za človeštvo? Izhajajo morda alergije iz določene prezahtevnosti in preobčutljivosti sodobnega človeka, ki je od rojstva obkrožen z informacijami o možnostih zdravega, srečnega, dolgoživega in uspešnega življenja v izjemno konkurenčnem in prenasičenem svetu »tiranije svobode«, kot ga imenuje Saleclovea (2004)?

To je le nekaj vprašanj, na katera podajam odgovor v pričujoči knjigi, ki ni medicinski vodnik za zdravljenje alergij in ne ponuja medicinskih razlag, nasvetov ter terapij. Knjiga je zgodba ali etnografija o življenju alergij ter ogledalo alergične družbe. Namesto sodb, receptov in odgovorov razkrivam in ponujam razmisleke glede večplastnih zadreg sodobnosti, ki ustvarja alergično družbo. S pomočjo alergij odkrivam plasti prostora in časa, po katerih hodimo. Fenomene sinhrono obravnavam z medicinskoantropološkim prijemom.

Pojem *alergija*, ki je bil skovan leta 1906 v kontekstu uradne medicine, se od takrat ni otresele polemične, kontroverzne in skrivnostne narave. Čeprav gre pri alergijah v biomedicinskem kontekstu za zapletene mehanizme, ki segajo od specifičnih imunskih odzivov, navzkrižnih reaktivnosti do širokega področja fiziologije in patofiziologije prebavnega sistema, se je pojem presenetljivo lahko razširil med vse medicinske sisteme in terapije, v pogovorni jezik, popularno kulturo, časopišne članke, na svetovni splet, med blagovno ponudbo ter v retoriko ekologov. Postali smo alergični na vse: od hrane, pijače, materialov, pasje in mačje dlake, rož in trav do ponedeljkov, politikov, sosedov, vročine ... Alergij torej ne razumem zgolj kot biomedicinski pojem, temveč ga obravnavam v vsej elastičnosti in metaforičnosti, ki jo je zavzel tudi zunaj stroke.

Motivacija za antropološko raziskovanje alergij je pravzaprav zelo prozorna: tudi sama imam dolgoletne izkušnje z alergijami. Pridružila sem se številnim avtorjem in raziskovalcem, ki jih je k temi pritegnila bodisi osebna izkušnja z alergijami bodisi obolenje ožjih družinskih članov. Tudi mene je doživljanje obupa, omejitev in težav ob vsakoletnem senenem nahodu, ki se je iz leta v leto slabšalo in vse bolj podaljševalo izven pomladnih mesecev ter razširilo na druge alergije, spodbudilo k razmisleku o prežetosti naših življenj z alergijami.

Vprašanja, kako močno alergije oblikujejo ter vplivajo na kvaliteto in način življenja, kako zanimivo področje so za različne terapevtske metode, kako so nespoznavne in nejasne,

kako povezujejo in rušijo ustaljene dualizme, klasifikacije in družbene norme, so me vedno bolj zanimala in napeljevala k raziskovanju na tovrsten način še neobravnane področja.

Pričujoče delo je tako za širši bralski krog prirejena doktorska disertacija *Vidni in nevidni simptomi: alergije med družbenim, kulturnim in biološkim*, ki sem jo leta 2012 zagovarjala na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Izvirnik vsebuje obsežnejše medicinskoantropološko teoretsko razpravljanje, kompleksnejšo uporabo znanstvenega aparata, podrobnejše citiranje in terminološke pojasnitve ter mestoma slikovno nadgradnjo. Bralca, ki ga zanima bolj celovita in natančnejša obravnava tematike, torej vabim k ogledu izvirnika. Hkrati moram še pojasniti, da je doktorska raziskava potekala med leti 2005 in 2011. Zaradi izjemne dinamike tako na družbenem kot znanstveno-teoretskem področju, je vsako delo takoj ob izidu (vsaj deloma) obsojeno na zastarelost. Poleg tega s področja alergij nepregledno vzhaja poljudna in strokovna literatura, množijo se spletne skupnosti in spletni viri. Besedilo sem sicer delno posodobila, a vsebinsko jedro ostaja nespremenjeno. Zato ga je potrebno predvsem razumeti kot svojevrsten dokument nedavno minulega, a našega časa.

Knjiga je zasnovana kot etnografija, kjer se prepletajo pričevanja pripovedovalcev, analiziranje virov ter kritična avtoričina opazovanja. V besedilu se posredno ali neposredno zrcali tudi refleksija osebnih izkušenj in doživljanj alergij.

Med skoraj vsakim naključnim pogovorom, ki je nanesel na temo doktorske raziskave, je bil odziv ali: »*a res, kok zanimivo ...*«, »*a veš, da mam tud jst alergije na ...?*« ali pa je v zraku obtičalo vprašanje: ali sploh obstaja kakšna povezava med alergijami in kulturno (medicinsko) antropologijo? Načeloma gre tu za dva pojma, od katerih je vsak obkrožen s svojim pomenskim poljem in obravnavo. Tako alergije praviloma uvrščamo na področje naravoslovja in medicine, kulturni pojavi in družbeni fenomeni pa naj bi bili domena družboslovnih in humanističnih disciplin. Na prvi pogled

ter po ustaljenih definicijah in besednih tradicijah sta pojma nezdržljivi komponenti. A z njuno umestitvijo v širši kontekst dokazujem, kako je možno z »neskončno lahkotnostjo razmišljanja« združiti to navidezno nekompatibilnost.

Alergije razlagam kot hibriden pojav, umeščen med naravo in kulturo, med lokalno in globalno sfero, med farmacijo in trženje ter med različne medicinske sisteme. Uporabljam jih kot meta-koncept za prikaz položajev sodobnega človeka v njegovem razumevanju sebstva¹, okolja ter mejnih stanj (med zdravjem in boleznijo). Lotevam se njihove metaforične uporabe v vsakdanjem govoru, medijskem diskurzu kot tudi v kontekstu naravovarstva in ekoloških gibanj. Kritično obravnavam različne možnosti vzrokov za nastanek alergij. Z nazornimi primeri prikažem, kako deluje medikalizacija »od spodaj navzgor« ter kako se nenehno vzpostavljajo biopolitike. Ne spregledam pomembnega momenta, ko se v sodobno zdravstveno sfero, odnose in skupnosti vpleta splet. Nena zadnje tudi razlagam, kako lahko alergije delujejo kot ostra družbena kritika.

Poenostavljeno rečeno, s pomočjo alergij skušam prikazati spoznanja o času in prostoru, v katerem živimo. Strinjam se namreč s tezo Jacksona (2007), da morda alergije bolj kot druga stanja utelešajo biološke, politične in duhovne izzive, s katerimi se srečujemo prebivalci postmodernega sveta.

Vsekakor se nadejam, da vas bo pričujoča etnografija o alergijah, ki je poleg znanstvenega tudi jezikovno razburljivo in mestoma duhovito čtivo o enigmi pojavnosti alergij v sodobnem svetu, pritegnila k branju in razmisleku. Navsezadnje se, kot potrjuje raziskava, ta »patologija« odlično umešča v družbeni in medicinski kontekst postmoderne družbe, ki je obsedena z zdravim življenjem, ustreznim prehranjevanjem, okoljevarstvom ter zaskrbljeno zre v prihodnost človeštva.

POJASNILO RABE IN RAZUMEVANJA POJMA ALERGIJ

Alergije so v klinični biomedicini zelo kompleksni in večni-vojski mehanizmi. Lahko se manifestirajo v razponu od nekih marginalnih ali motočih občutenj, resnejših primerov bolezni ter v najhujših primerih celo do življenjsko ogrožajočih stanj. Sprožajo se ali epizodično ali pa so kronično obolenje. Potrebno je še razlikovati med alergijami pri otrocih in pri odraslih. Snovi, na katere se razvije alergijski odziv, se imenujejo alergeni.

Evropska akademija za alergologijo in klinično imunologijo (EAACI) in Svetovna organizacija za alergijo (WAO) razlagata alergijo kot preobčutljivostno reakcijo, ki jo posredujejo imunski mehanizmi. Alergijo lahko posredujejo protitelesa ali specifični limfociti. Večino s protitelesi posredovanih alergijskih reakcij posredujejo protitelesa razreda (izotipa) IgE. Alergija, ki je ne posredujejo protitelesa IgE, je posledica protiteles izotipa IgG. Čeprav alergije nastanejo po enem od štirih mehanizmov preobčutljivosti po Coombsu in Gellu, so daleč najpogostejše tiste bolezni, ki nastanejo po prvem tipu preobčutljivosti. Če je s testi pri pacientu mogoče dokazati navzočnost specifičnih protiteles imunoglobulinov E (IgE) v krvi, gre za najbolj znano preobčutljivostno reakcijo tipa 1. To so tudi tako imenovane protiparazitske alergije, ki jih je klinično mogoče sorazmerno enostavno opaziti. Več dilem je pri preobčutljivih reakcijah tipov 2, 3 in 4, ko je odziv imunskega sistema bolj eksotičen in nejasen za biomedicino. Pri teh primerih reakcij tudi (še) ni jasnih diagnostičnih kriterijev (kot so IgE pri reakciji tipa 1) (povzeto po Ihan 2003, Košnik 2013, EAACI 2013).

V biomedicini med tako imenovane alergijske bolezni uvrščajo:

- alergijski rinitis, ki je lahko stalni ali občasni; občasni se imenuje tudi seneni nahod ali sezonski oziroma pelodni alergijski rinitis;

- alergijsko astmo;
- kontaktni in atopijski dermatitis;
- akutno in kronično urtikarijo: po telesu ali delu telesa se pojavi zelo srbeč koprvkast izpuščaj;
- rinokonjunktivitis;
- Quinckejev edem (oteklino): na določenem delu telesa se pojavi velika srbeča in boleča oteklina;
- migrene;
- oralni alergijski sindrom;
- prehranske alergije;
- alergijski bronhioloalveolitis;
- serumsko bolezen ali anafilaktični šok (povzeto po Černelč 1988, Mušič 2006, Košnik 2013, EAACI 2013).

Za obravnavo pri raziskavi sem morala postaviti neki skupni imenovalc alergij. Resna in huda kronična bolezenska alergijska stanja tako niso vključena v analizo; nasprotno sem upoštevala epizodične izbruhe pri odraslih. Alergije pri otrocih (ki bi zaradi vseobsežnosti in kompleksnosti nekoč v prihodnosti vsekakor zahtevale posebno raziskavo) sem obravnavala le posredno (skozi pogled njihovih staršev). Največ pozornosti sem namenila klasičnim atopijskim boleznim po biomedicinski kategorizaciji: senenemu nahodu, astmi, urtikariji, alergijam na hrano in zdravila ter pikom žuželk.

Želela bi poudariti, da v raziskavi ne gre za nikakršno podcenjevanje alergijskih bolezni, ki so lahko zelo resne, življenjsko ogrožajoče in mukotrpe. Prav tako se zavedam kompleksnosti biomedicinskega koncepta, ki ga zunaj stroke razumemo kot zelo elastičen pojem in se je presenetljivo lahko razširil med vse medicinske sisteme in terapije, v pogovorni jezik, popularno kulturo, časopisne članke, na svetovni splet, med blagovno ponudbo ter v retoriko ekologov.

A ta razprava ni biomedicinska, temveč je antropološka. Zato je v tej »zgodbi« potrebna odmik od kliničnih slik in »resnic«, od vprašanj, kaj je prav in kaj narobe ter kaj je boljše ali slabše.

V ospredje namreč postavljam družbeno-kulturne reprezentacije in prepoznavanje alergij; klinični pogled nosi le stranski kontekstualni pomen. Izostanek ali potrditev biomedicinske diagnoze alergijske bolezni (ki se lahko dogodi dokaj pogosto) namreč še ne zmanjšuje občutenja težav in tegob, ki jih doživljajo posamezniki. Namesto biomedicinskega razumevanja pojma tako raziskujem, kako alergije razume širša javnost.

Če povzamem, alergije uporabljam kot pojem, ki omogoča in ponuja:

- a) razmisleke o položaju človeka v svetu,
- b) vprašanja o vplivu biomedicinske obravnave na pojavnost določenega obolenja,
- c) odličen prostor za analizo pretočnosti medicinskih sistemov ter mešanje oziroma povezovanje njihovih doktrin.

Poudarila bi torej, da me med raziskovanjem ni vodila empirična resničnost alergij, temveč njihova zanimiva družbeno-kulturna interpretativna pojavnost: »Antropolog se mora zanimati za govor posameznika pri razlaganju bolezni in ne za resničnost bolezni. V skrajnem primeru niti ni potrebno da obstaja, da ima biološko osnovo; zadostno je, da je predmet govora« (Segalen 2002: 247–248). Podobno razumem tudi svoja prizadevanja pri znanstvenem delu, kjer »cilj znanosti ni iskanje ene in samo ene vseobsegajoče resnice – pravzaprav niti iskanje dokončne resnice o kateremkoli preučevanem pojavu – temveč v iskanju možnosti razumnega govora o pojavih« (Muršič v Škedelj Renčelj 2010: 96). V sorodnem slogu zveni tudi priporočilo avtoritete na medicinskoantropološkem področju, Arthurja Kleinmana, ki ga upoštevam: »Medicinski antropologi morajo na nek način seznanjati z alternativnimi načini odzivanja na človeške probleme« (Kleinman 1997: 17).

RAZISKOVALNE METODE, TEREN IN KLJUČNI POJMI

»Sistemi medicinskega vedenja tradicionalnih ali zahodnih družb niso uniformirani in konsistentni; tudi zato so raziskovalcu nedostopni v popolnosti.«

Roland Littlewood (2007)

Medicinska antropologija (ali antropologija zdravja, bolezni in zdravljenja) je poddisciplina socialne in kulturne antropologije, ki holistično, komparativno in kritično v najširšem pomenu obravnava zdravje in bolezni pri posameznikih in družbah. Tematika prepletanja človeka, družbe/kulture in ne/zdravja, ki jo pokriva medicinska antropologija, je mnogovrstna in obsežna. Raziskuje koncepte, s katerimi v različnih kulturnih in družbenih okoljih razlagajo/mo zdravje, bolezen in zdravljenja; obravnava vse oblike zdravilstva, ideje in vedenje zdravstvenih delavcev v različnih kulturnih okoljih, vključno z bolnišnicami v tehnološko razvitem svetu. Primerja kompleksna verovanja, prakse in ideologije, ki so temelj tako biomedicinskim kot kulturno-medicinskim zdravstvenim sistemom. Čeprav se veda v Sloveniji še vedno sooča z neugodnim in šibkim institucionalnim zaledjem, to ne pomeni, da medicinskoantropološke raziskave niso vse številčnejše in vse bolj poglobljene.

Pri iskanju odgovorov o pojavnosti in razumevanju alergij v sodobni družbi se opiram na interpretativne teoretske prijeme kritične medicinske antropologije, ki je nastala na temeljih marksistične teorije ter Gramscijevih in Foucaultovih del. Upoštevam, da sta biologija in kultura spremenljivki, ki stalno sovplivata druga na drugo. S svojim delom pripomorem k dokumentiranju, »kako so meje normalnega in nenormalnega, narave in kulture, sestva in drugosti neprestano pod

vprašajem in kako jih bioznanosti lahko spreminjajo« (Lock 2003: 261). Nakazujem, da je bolezenske probleme potrebno obravnavati tudi kot resna splošno družbeno-kulturna, ekonomska in politična vprašanja. Upoštevam, da gledamo na življenjske zadeve z različnimi stališči in da je potrebno osvetljevati pojave iz čim bolj različnih zornih kotov. Zato tudi iščem čim več alternativnih pogledov in načinov razmišljanja v zvezi z razumevanjem zdravja, bolezni in medicinskih sistemov.

Moje interpretativno raziskovalno izhodišče je tudi, da biomedicina ni »protoznanost« ali nadznanost ter »sredstvo hierarhične vrednotenja, po katerem imajo višjo vrednost medicinske teorije in prakse, ki se skladajo z uradno medicino, analogno pa so nižje vrednotene tiste, ki se ne« (Lipovec Čebren 2008: 70). Druga lastnost interpretativnega pristopa, ki ga zastopam, je, da medicinskih sistemov/metod/tehnik ne obravnavam kot zaprte, ahistorične in statične systemske celote, temveč kot gibljive, prilagodljive in spremenljive odzive na obstoječe bolezenske tegobe in potrebe družbe. Ker v raziskavi obravnavam dinamiko posameznikovega soočanja z alergijami v današnjem medicinskem pluralizmu, jo raje razumite kot poizkus preseganja dualizmov medicinskih sistemov. Kot zadnje pomembno teoretično izhodišče bi omenila še navezave na Canguilhemove in Foucaultove nastavke o vlogi biomedicine pri ustvarjanju novih oblik nadvlade nad telesi in nadzoruvanju odzivov pri boleznih. Obravnavam tudi razmerja moči ter kako se med javnostjo določa/sugerira izbira zdravljenja. Medijski, politični in ekonomski diskurzi o alergijah namreč spreminjajo in določajo norme pravilnega zdravljenja ter usmerjajo določila bivanja. Glede na v naši družbi prevladujoče biomedicinske prijeme pri lajšanju in odpravljanju težav je eden od mojih smotrov postaviti vprašanja o domnevni nevtalnosti in zanesljivosti biomedicinskih metod in konceptov pri urejanju človeških zadev; želim opozoriti tudi na ekonomske kontekste, ki vplivajo na razumevanje alergij.